

RAAMATUKOGU — ÜLIKOOI ÕPPEJÕUDUDE KÄSIKIRJAPÄRANDI HOIDJA

Mare Rand, Aili Bernotas

Tartu Ülikooli Raamatukogu

Tartu Ülikooli Raamatukogu kogub ja säilitab käsikirjalist ainet juba ülikooli taasloomise algaastatest alates ning jätkab seda ajalooliselt väljakujunenud tava kindla suunitlusega tänagi. Raamatukogu käsikirjade hoidjana — see kultuurriikide sajanditevanune traditsioon on püsima jäänud ka riiklike arhiivide loomise järel, mille ajalugu ongi tunduvalt lühem. Eesti riiklik arhiivisüsteem tekkis alles peale omariikluse sündi seoses vajadusega koondada ja hoiustada suurte muutuste ajajärgul senini eksisteerinud asutuste ja organisatsioonide arhiive ning üle võtta nende varasemaid kogumistraditsioone. Eesti Riigi-arhiiv loodi Tallinnas aprillis 1921 ja Eesti Riigi Keskarhiiv Tartus kuu aega hiljem.

Tartu Ülikooli Raamatukogul oli selleks ajaks käidud ligi kümne tosina aasta pikkune tee, teist aastat oli juhatajana ametis Friedrich Puksoo. Töösse süüvimisel sai Puksoole tugevaks aluseks kahekuuline õppepraktika Helsingi Ülikooli Raamatukogus 1919. aasta sügisel, kus ta tutvus ja töötas ka käsikirjadega. Praktiliseks ülesandeks oli Puksool Helsingis akadeemik A. J. Sjögreni venekeelse kirjavahetuse registri koostamine, nii sai ta aimu käsikirjadega töötamise keerukusest ja mõistis edaspidi Tartus oma kolleegide juures hinnata selleks tööks vajalikke eelteadmisi, keelte oskust ja aja jooksul omandatavate kogemuste suurt väärtust. Tõsisemalt tutvus Puksoo raamatukogudes säilitatavate käsikirjade hoidmise ja läbitöötamise probleemidega oma järgmistel välisreisidel — 1922. aastal Saksa raamatukogudes ja 1924 peamiselt Prantsusmaal. Osaliselt neist kogemustest johtuvalt asus Puksoo Tartus korraldama ülikooli raamatukogu käsikirjakogus leiduvate kirjade kataloogimist. Üksikkäsikirjade ja käsikirjapärandites sisalduva esmase kirjeldamisega oli sajandivahetusel tegelnud juba raamatukoguhoidja Wolfgang Schlüter.

Milline oli siis sisuliselt selleks ajaks käsikirjade, käsikirjapärandite ja kirjavahetuste kogumise ja talletamise traditsioon ülikooli raamatukogus, millest tuli edasi minna ja mida on jätkatud tänaseni? Meie kogude komplekteerimist 19. sajandil käsitledes on alati rõhutatud kallite rariteetide ostmisest hoidumist, kuid tõeliste võimaluste ettetulemisel on seda teadusajaloo talletamise huvides mõnigi kord tehtud — tuletagem meelde 1804. aastal ostetud kolme foliantköidet šveitsi 16. sajandi loodusteadlase Konrad Gessneri ja tema kaaslaste taimejoonistusi, sajandi keskel Leipzigist oksjonilt ostetud XIII–XV sajandi ürikuid või 1875. aastal Inglismaalt ostetud keskaegseid Lääne-Euroopa käsikirju. Raamatukogul pidi olema säilitajana juba algusest peale mainet, kui selle juhatajal Karl Morgensternil õnnestus 1806. aastal Riias välja rääkida teoloog Immanuel Justus v. Esseni erakordselt rikkalik kirjakogu või et siia kingiti 1819. aastal noore Idamaade uurija Otto Friedrich von Richteri reisil kogutud raamatud ja käsikirjad ning ülikooli taasavamise 50. juubeliks pärandas oma autograafide kollektsiooni arhivaar Friedrich Ludwig Schardius Peterburist.

Selle taustal võib üpris loomulikuks pidada ülikooli enda professorkonna käsikirjapärandite jõudmist raamatukogusse. Möödunud sajandist ei ole neid küll arvukalt, mida

võiks seletada sellega, et Eesti- ja Liivimaa oli juurdunud perekonnaarhiivide jätkuva pidamise traditsioon. Raamatukogule loovutasid isiklike pabereid need, kes tunnetasid sügavamalt selle vara kultuuri-, teadus- ja ajaloolist väärtust, nagu seda tegid näiteks professorid Ferdinand Giese (F 13)* ja Karl Morgenstern (F 3) või nagu tegi seda samadel kaalutlustel mõnegi manalateele lahkunud teadlase perekond — nimetagem siinkohal ülikooli alguskümnendite arhitekti Johann Wilhelm Krause (F 9) ja keemia-farmaatsia-professori Friedemann Goebeli (F 24) isikuarhiivi. Üksikutel juhtudel võidi väärtuslikke teadusloolisi käsikirjapärandeid ka osta, nagu näiteks siinse Balti õiguse professori Johann Ludwig Mütheli (F 8) või õigusteadlase, Leipzigi ülikooli professori Christian Gottlieb Hauboldi (F 14) käsikirjad.

Oluliseks käsikirjade tulmeallikaks on pärandi, annetuse ja ostu järel olnud nende üleandmine ülikooli nõukogu (hiljem rektoraadi), mõne instituudi või õppetooli poolt. Ülikooli nõukogult saabusid möödunud sajandil regulaarselt professorite reisiaruanded, kuni kõige viimase ajani on mitmed teadusloolasest õppejõud instituutides ja õppetoolides meile üle andnud sinna kahe aastasaja vältel eelkäijatest alles jäänud käsikirjalisi materjale. Nii on alus pandud mitmele Tartu Ülikooli (F 55) allüksuse arhiivifondile — keemiaosakond (nim. 4), usuteaduskond (nim. 3), füüsika instituut (nim. 7), farmakognosia instituut (nim. 8). Selliselt laekuvate materjalide seast võib läbitöötamisel selguda ka iseseisvaid isikuarhiive moodustavaid dokumendihulki, nagu näiteks a. 1850–1892 keemia-professorina töötanud Carl Schmidti puhul, kelle paberid eraldati keemiaosakonna materjalide hulgast (F 22). Teiselt poolt on isikumaterjalidega koos tulnud ka allasutuse dokumente. Selliseks näiteks on farmakognosia instituudi arhiiv, mis lahutati farmaatsia-professorite Alma Tominga (F 102) ja Johannes Tammeoru (F 103) isikuarhiivist. Veel eelmisel aastal saabusid keemiahoonest kastides biokeemik professor Eduard Martinsoni materjalid (F 160), mis olid peale tema surma 1963. aastal sinna seisma jäänud. Kõigi viimati nimetatud materjalikogude koondaja ja üleandja on olnud ülikooli ajaloo talletamise eest esivõitleja dotsent Tullio Ilomets.

Nimetatud tulmeallikate järel võiks viimasena reastada nn. teadmatuse. Sellesse rubriiki paigutub nii möödunud sajandi käsikirjapärandeid kui ka hilisemaid viimase sõja eelsest ajast. Tartu ülikooli juuraprofessori Carl Rummeli isikumaterjalid (F 20), mis pärinevad XIX sajandi esimesest poolest, tulid sorteerimata materjalide seast esmakordselt esile alles 1940. aastatel. Veelgi enam, Morgensterni professuuri klassikalise filoloogia, kõnekunsti, esteetika ja kunstiajaloo alal 1861. aastal jätkanud Ludwig Mercklini käsikirjapärand (F 18) tuli ilmsiks alles eelpool nimetatud Leipzigi juuraprofessori Hauboldi materjalide sorteerimisel 1980-ndate aastate lõpus ja korraldati 87-säilikulise isikuarhiivina lõplikult 1995. aastal.

Pöördudes tagasi minevikku, võiks nimetada käsikirjade osas ka mõningaid arve. Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli 10. aastapäevaks koostatud ülevaates toob Friedrich Puksoo ära ülikooli raamatukogu käsikirjade arvu võrdlevalt tema tööperioodi algul pärast kogude sõjaevakuatsioonist saabumist — 686 ja kümme aastat hiljem, 1929. aastal — 833 ühikut (lisaks on antud eraldi autograafide arv 3223).¹ Juurdekasv ei olnud suur ja see on mõningal

* Siin ja edaspidi antakse tekstis ümarsulgudes isiku- või asutusearhiivi number (kohaviit) TÜR-is.
¹ Puksoo, F. Ülikooli Raamatukogu // Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919–1929. Tartu, 1929. Lk. 312.

määral iseloomulik kogu kahe sõja vahelisele perioodile, mil Puksoolt tema laiaulatusliku uuendustegevuse juures ülikooli raamatukogus ning kogu eesti raamatukogunduses ei olegi erilist tähelepanu käsikirjade komplekteerimisele õiglase oodata. Ka oli naabruses juba energiliselt tegutsemas Eesti Riigi Keskarhiiv, kus pikka aega töötas juhatajana teenekas ajaloolane Otto Liiv. Niisiis ei ole meil Eesti Vabariigi alguskümnenditel töötanud õppejõudude-teadlaste isikuarhiivide arv kuigi suur, nimetagem näitena Jaan Jõgeveri (F 34), Leonhard Masingu (F 43), Henrik Sepa (F 51), Ludvig Puusepa (F 39), Julius Mägiste (F 52) ja Konstantin Ramuli (F 79) arhiivi.

Puksoo ise õppis raamatukogu käsikirjastut tundma, et vastata uurijate päringutele kodu- ja välismaalt, aga ka selleks, et kasutada kohalleiduvat suurepäraselt materjali oma kirjaajaloo loengute tarbeks. Püsiv oli juba tol ajal mure ka varade seisundi ja säilimise pärast. 1924. aasta õppereisi üheks eesmärgiks seadis Puksoo käsikirjade restaureerimisküsimusega tutvumise Prantsusmaal ja Belgias, sest Venemaalt evakatsioonist tagasi-tulnud käsikirjad olid osalt väga halvasti seisundis. Alles kümne aasta pärast saadi käsikirjad paigutada mõneti parematesse tingimustesse ja 1935. aastast on teada ka ulatuslikum sekkumine käsikirjade seisundisse, et toetada nende säilivust — nimelt lasti keskarhiivis restaureerida 13 köite jagu De la Gardiede perekonnaarhiivi (F 6) kirju ja dokumente.

Raamatukogus hoogustus käsikirjade komplekteerimine ja läbitöötamine alates ise-seisva osakonna loomisest 1958. aastal. 1960-ndate aastate keskpaiku fikseeris osakonna-juhataja Kaja Noodla kõige olulisemad komplekteerimise põhimõtted. Üheks põhilisemaks nõudeks sai Tartu ülikooliga seotud ainese — tema nimekate õppejõudude, teenistujate, silmapaistvate kasvandike, samuti ülikooli allüksuste, asutuste ja seltside arhiivimaterjalide kogumine, korrastamine ja säilitamine. Kui nõukogude ajal oli esialgu tulnud kaitsta raamatukogu käsikirjastut selle üleviimise eest riiklikku arhiivi, siis edaspidi oli raamatukogule kui riikliku arhiivifondi aruandluskohustuslikule hoidjale määratud nii komplekteerimisvaldkond kui ka esitatud nõue töötada materjale läbi arhiivinduse alustel isiku- ja asutuste arhiivifondidena. Ülesanne oli seda olulisem, et üldreeglinas jäid isikumaterjalid riikliku arhiivisüsteemi vaateväljast kõrvale, liiatigi kehtis Tallinna- ja Tartu-kesksete arhiivide vahel materjalide vastuvõtmisel kindel ajaline piir ning uuemad materjalid tulnuks riiklikus arhiivisüsteemis suunata hoopis Tallinnasse. Nii oli teadlaste isikumaterjalide loovutamine ülikooli raamatukogusse Tartu teadusloo talletamiseks kõigiti sobiv ja viimase 30 aasta jooksul ongi käsikirjastu juurdekasv olnud küllalt ulatuslik. 1970. aasta trükimõistlikus *TRÜ Teadusliku raamatukogu käsikirjad ja fotod* on loetletud 42 isiku- ja perekonnaarhiivi, millega sel ajal töö alles õieti algas. Täna on meil arvele võetud 135 isiku- ja perekonnaarhiivi. Neist viis on hetkel läbitöötamise järgus ja 30 veel lõplikult, s.t. säilikuiliselt korraldamata. Seisuga 1. jaanuar 2000 on käsikirjasäilike hulk 29 024.

Ka praegusel ajal jõuab suurem osa isikumaterjalidest meie kogudesse eravaldustest, kas siis omastelt, nagu näiteks Johannes Voldemar Veski (F 100), Heinrich Riikoja (F 112), Johannes Silveti (F 118), Hermann Mürki (F 111), Aino Valmeti (F 123), Herbert Ligi (F 146) jpt. puhul või pärandvarana pärandi korraldajatelt, näiteks Herbert Normanni isikuarhiiv (F 77), Villem Ernitsa paberid (F 83) või Helle Rätsepa autogrammide kollektsioon (F 107). Meie päevil ei ole otseselt raamatukogule isikuarhiivi pärandatud, kuid mitmed õppejõud on toonud ja toovad oma materjale hoiule ise, näiteks Pent Nurmekund (F 71), Jaan Reinet (F 94), Olaf-Mihkel Klaassen (F 96), Viktor Masing (F 117), Peeter Järvelaid (F 143), Sergei Issakov (F 157), või kavatsevad seda teha. Kui selliselt saabuvad

materjalid jõuaks vaid koheselt korrastada, kergendaks see tunduvalt arhiivifondi läbitöötamist. Isikuarhiivi dokumentide korraldamine on küllaltki keeruline töö ja igal erineval juhul tuleb töötajal omandada hädapäraseid teadmisi fondimoodustaja erialalt, et antud valdkonnas orienteeruda. Otseste konsultatsioonide võimalus oleks alati parimaks abiks.

Kuni viimase ajani on saabunud isikumaterjale ka õppetoolidest. Ajaloolane Hillar Palamets on meile toimetanud Anatoli Miti (F 80), Ants Rulli (F 110) ja Juhan Auli (F 147) käsikirjapärandi ning osaliselt Richard Kleisi materjale (F 90), samuti enda koostatud mälestuskogumikud ülikooli hilisajaloost, mille alusmaterjali kogumine ja kasutamiseks seadmine on olnud väga tänuväärne töö (näiteks akadeemik Moora kohta kogutud mälestused, Pent Nurmekunna, Aleksander Elango jpt. õppejõudude meenutused). Ülikooli füüsika instituudi materjale möödunud sajandist kuni 1940-ndate aastateni edastas raamatukogusse vanemteadur Erna Kõiv. Materjalide hulgas on mõningal määral ka kunagiste õppejõudude Villem Koerni, Harald Perlitzi ja vähemal määral mõne teise füüsiku kirjavahetust ja muid isiklike pabereid. Nüüdseks on saadud Rootsist ka professor Perlitzi Rootsi-perioodi arhiivimaterjalid, mis tuleb fondi korraldamise käigus (F 138) varem siin leidunuga ühendada.

Pärast Eesti taasiseseisvumist on Rootsist kodumaale toimetatud veel teistegi teadlaste isikuarhiive — majandusteadlane Eduard Poom (F 133), ajaloolased Richard Indreko (F 150), Arnold Soom (F 152) ja Erich Tender (F 153), õigusteadlane Aleksander Kaelas (F 151) jt. USA-st saatis õigusteadlase Nikolai Maimi tütar oma isa biograafilisi ja töömaterjale, mis sisaldasid muu hulgas ka professor Maimi loenguid enne Teist maailmasõda ja selle ajal Tartu ülikoolis ning järgnenud emigratsiooniperioodist Saksamaal. Juba olemasoleva N. Maimi isikuarhiivi (F 88) täiendused oli otstarbekas korraldada iseseisva nimistu alla (nim. 2).

Viimase sõja käigus emigreerunud professorkonnast jt. akadeemilise pere liikmetest maha jäänud raamatuvara seas on leidunud ka käsikirjalisi materjale, mis kehtinud eeskirjade järgi oleksid võinud olla suletud erifondi. Ilmselt, arvestades käsikirjade niigi teatud määral piiratud kasutamist, ei olnud need siiski otseselt erifondi kontrolli all ja sellise vara läbitöötamisel ei tekkinud takistusi. Professor Julius Mägiste emigreerumisel Tartusse jäänud paberid, peamiselt kirjavahetus (F 52), oli uurijatele 1970-ndate aastate algul kataloogituna juba täiesti kättesaadav. 1980-ndatel aastatel korraldati õigusteadlase Artur-Tõeleid Kliimanni samal teel raamatukokku jõudnud käsikirjad (F 89) ja juba kõne all olnud Nikolai Maimi paberid. Probleeme tekitamata korraldasime 1985.–1986. aastal ka represseeritud teoloogiaprofessori Siegfried Aaslava isikuarhiivi (F 97), 1980. aastal töötati läbi raamatuteadlase, raamatukogu direktori Friedrich Puksoo (F 59) isikuarhiiv. Tema vangipõlve kirjad hilisemale abikaasale Pärja Palgile olid üksnes Pärja Palgi kui materjalide üleandja kehtestatud laenukeelu all. Mõneti ettevaatlikum tuli siiski olla Eesti Vabariigi kõrgete riigitegelaste materjalidega. Aastail 1966–1971 andis oma käsikirju üle endine Eesti Vabariigi kohtuminister ja riigikogulane Otto Tief,² kes vangistusest 1955. aastal vabastatuna ei saanud siiski õieti enam kunagi elada ja töötada normaalselt vaba kodanikuna. Kaja Noodla võttis tema majandusteaduslikud käsikirjad 1960-ndate aastate teisel poolel raamatukogu käsikirjade osakonda vastu, kuid säilitas fondi läbitöötamiseni enda

² Otto Tief (1889–1976) õppis õigusteadust Peterburi ülikoolis, riigieksamid sooritas 1921. aastal Tartu ülikoolis, kuid ei ole TÜ-s töötanud.

käes Tiefi poliitilised mälestuskirjutised aastaist 1944–1965, ja hankis neile hiljem lisaks kirjavahetust ning fotosid. Otto Tiefi 28-säilikuline isikuarhiiv (F 108) korraldati 1989. aastal. Eesti Vabariigi teisest kõrgeast riigitegelasest, juuraprofessor Jüri Uluotsast jäid maha aktid tema tegevusest Eesti seadusloome alal, õigusajaloo loengute tekste, kaustad õnnitlustega peaministriks saamise puhul 1939. aastal jm. See materjal on saanud hilisemal ajal huvitavaid lisandusi. Nimelt andis peaministri vennapoeg, taastatud Eesti Vabariigi riigitegelane Ülo Uluots üle kodutalu viljavakast Läänemaal leitud J. Uluotsa *Eesti õigusajaloo* jt. mustandkäsikirju. Jüri Uluotsa isikufondi (F 164) läbitöötamisega käesoleval ajal on tehtud esimene katse kaasata seminaritöö raames fondi korraldustöösse teadusajaloost huvituvaid üliõpilasi.

Loogiline ja uurijale otstarbekas oleks, kui ühe isiku materjale säilitataks ühes asukohas, mida pole aga alati võimalik saavutada. Näiteks leidub Julius Mägiste, Jaan Jõgeveri, Aleksander Looringu (F 50), Ludvig Puusepa, Jüri Uluotsa või Pent Nurmekunna käsikirjalisi materjale lisaks ülikooli raamatukogus olevale veel teisteski arhiivides. Hoiustaja valikul on määravaks arhiivmaterjalide üleandja tahe. Näiteks täiendas TÜ läänemeresoome keelte professorina 1925–1944 ametis olnud Julius Mägiste arhiivifondi keeleteadlase tütar Marju Mikiver Rootsist, kes kinkis 1992. aastal J. Mägiste teadlasbiograafiasse puutuvaid dokumente. Hiljem on lisandunud teadustööde nimestikke, retsensioone teadustööde kohta, üksikuid kirju ja materjale eesti pagulasorganisatsioonide kohta, mis saabusid raamatukogusse samuti Rootsist koos Mägiste raamatukoguga. Samas on aga 1995. aastal Kirjandusmuuseumile üle antud Mägiste korrespondents võõrsil (20 mappi). Ei ole päriselt selge, miks pärijad materjalid jaotasid, pealegi on suur osa Mägiste töömaterjalidest säilitamisel Soomes. Võib siiski oletada, et teatud määral võidi sel ajal välismaal veel kahelda nii Kodu-Eesti kui ka tema hoiuasutuste usaldusväärsuses. Kui arhiivimaterjalide üleandja tahe hoiukoha osas pole väljendatud kategooriliselt, jättes võimaluse arutluseks, või materjalide jagunemise põhjuseks on olnud ajaloo keerdkäigud, siis võiks materjalide kokkuviimine olla otstarbekas, eriti kui need pole veel fondeeritud. Villem Ernitsa isikuarhiivi materjalide ühendamise suhtes leppisime Kirjandusmuuseumiga kokku, koondades kogu materjali ülikooli raamatukogusse. Sama probleem Pent Nurmekunna senilaekunud paberite osas, mis on samuti varematal aegadel Kirjandusmuuseumiga kõne all olnud, tõuseb taas nüüd, kui ülikooli raamatukogul on oodata pärandi lõplikku üleandmist. Heaks näiteks asutustevahelisest koostööst on ka asjaajamised Eesti TA Keskarhiiviga. Esmalt anti seal üle, küll ruumipuuduse tõttu, nelja Tartu ülikooliga seotud isiku arhiivid — Hendrik Bekker (F 125), Nikolai Witkowsky (F 126), Otu Ibius (F 127) ja Evald Oldekop (F 128). Voldemar Vadi isikuarhiivi (F 129) ja August Vaga (F 63) kirjavahetuse loovutamine oli juba vastus meiepoolsele soovile, eriti kuna professor Vaga põhiarhiiv asus ülikooli raamatukogus (nüüd: nim. 1). Kui aga ühe isiku materjalid siiski paiknevad mitmes hoiuasutuses, tuleb sellest fondinimistu eessõnas uurijat teavitada.

Milliseid materjale võib ühe teadlase täiuslik isikuarhiiv sisaldada? Eelkõige dokumente tema kui fondimoodustaja kohta ning tema tegevuse käigus tekkinud või loodud pabereid:

- käskkirjad, tööpäevikud, -aruanded, kõned jm.;
- materjalid teenistusliku ja ühiskondliku tegevuse kohta — teenistuskirjad, loomingulised materjalid — tõlked, ilukirjanduslikud katsetused;

- õppe- ja teadustöö materjalid — loengukontseptid ja -konspektid, üliõpilaste ja aspirantide juhendamise materjalid, teaduslike uurimuste käsikirjad, ettekanded seminaridel ja konverentsidel, koostatud ja saadud retsensioonid, kaastööd teatmeteostele jm.;
- biograafilised materjalid — autobiograafiad, ankeedid, õpingutega seotu kõige varasemast east peale, isiku-, päritolu- ja hariduslikud dokumendid, päevikud ja memuaarid, autasud jm.;
- kirjavahetus, õnnesoovid, kutsed;
- fotod;
- kollektsioonid, käsikirjadega seotud või käsikirjaliste lisandustega, ka märkimisväärsete pühendustega trükised;
- teiste isikute materjalid.

Sageli jõuab hoiule siiski vaid osa võimalikest dokumentidest. Nimetagem siinkohal näitena Hendrik Seppa või Heinrich Riikoja, kelle vara, sealhulgas ka osa raamatuid ning käsikirju, viimase sõja ajal hävis. Ka Otto Tiefilt, Villem Ernitsalt ning Voldemar Vadilt on materjale peamiselt ainult nõukogude perioodist, Rem Blumi (F 124) abikaasa otsustas aga kirjavahetuse osas loovutada raamatukogule igalt autorilt vaid ühe kirja, mis näitab küll teaduslike jm. kontaktide ulatust, kuid ei peegelda nende sisu. Nagu osutasid juba mitmed eelpool toodud näited, võib kunagi raamatukokku jõudnud käsikirjapärandid lisanduda täiendusi veel aastaid hiljem. Igal juhul tuleb ka säilitajal teha arhiivi täiuslikkuse saavutamiseks pingutusi.

Raamatukogus leidub käsikirjapärandeid kõige erinevatelt erialadelt — meditsiin, õigusteadus, ajalugu, filosoofia, teoloogia, psühholoogia, matemaatika, füüsika, geoloogia, bioloogia, botaanika, zooloogia, majandus. Neist võib leida näiteks loengukonspekte nii meditsiini alalt kui ka üldisest ihtuoloogias, nii orientalistika-alaseid uurimusi kui ka ülevaadet 1930–1940-ndate aastate Tartu seeneturust, uurimusi nii tahke keha spektroskoopia ja luminesentsi kui ka Vana-Liivimaa feodaalsuhete ajaloo kohta. Siit leiab uurija materjale nii Eesti Vabariigi seadusandluse kujunemise kohta vabariigi algusperioodil kui ka saadikutöö materjale viimastest nõukogude aastatest. Rohket teavet võib saada üliõpilaselu ja mereõiguse, karskusliikumise ja alkoholi tarbimise kohta algkoolides eelmise vabariigi lõpuaastail. Keele ja kirjanduse alalt on esindatus siiski väiksem, sest peamiselt loovutatakse selle valdkonna isikumaterjalid Eesti Kirjandusmuuseumile.

Ühe omanäoliseima isikufondi moodustab kahtlemata TÜ meditsiiniprofessori Herbert Normanni käsikirjaline pärand (F 77). See ja tema rikkalik fotokogu (F 78) on ka uurijate poolt enim kasutatavamad. Traditsiooniliste õppe- ja teadustöömaterjalide kõrval on Normanni isikuarhiivis talletatud mälestusi stuudiumiajast, päevikumärkmeid ülikoolielu kohta 1940–1950-ndatest aastatest ning 1923. aastast alates enam kui 30 aasta vältel kirjapandud mõttekilde loetud raamatutest. Aastate jooksul kogutud biograafilised andmed ja fotod kavandatava teatmeteose *Eestis töötavate arstide biograafiline leksikon* tarvis, mis teoks ei saanud, on jäänud väärtuslikuks andmekoguks. Säilinud on tuhandeid sedeleid aastatel 1935–1940 ilmunud meditsiinikirjanduse kohta ja oma loengute illustreerimiseks koostatud meditsiiniajalooline pildikogu. Eesti kultuurilooliste paikade, eriti kalmistute, hauaplatside ja mälestusmärkide üksikasjalikud kirjeldused koos fotode ja biograafilise materjaliga vastavate isikute kohta — kõik see annab uurijaile mitmekülgset teadusajaloolist ning kultuuriloolist teavet. H. Normanni päevikutest on ammutatud isegi ilukirjanduslikku ainet, tema ulatuslikud meditsiiniajaloo loengud on aga arstiteaduskonna

tudengite hulgas nähtavasti aegumatu väärtusega, nii et originaali säästmiseks on tulnud teha kasutuskoopia.

Ulatuslikema käsikirjapärandi moodustavad läbitöötamisel olevad professorite Juri Lotmani ja Zara Mintsi käsikirjad, biograafilised ja töömaterjalid ning eriti kirjavahetused, mis hõlmavad kirju enam kui 2000 korrespondendilt. Huvi võiks pakkuda ka teadmine, et meil säilitatakse Tartu ülikooli rektorite Heinrich Riikoja, Alfred Koorti (F 84), Fjodor Klementi (F 72) ning Arnold Koobi (F 105) isikuarhiive, seega alates Eesti Vabariigi esimese perioodi viimasest rektorist, lõpetades viimase nõukogudeaegse rektoriga. Ootuspäraselt leiame teiste teenekate isikute hulgast ka ülikooli raamatukogu juhatajate Karl Morgensterni, Friedrich Puksoo, Karl Weltmanni (F 64), Laine Peebu (F 140) ning Peeter Oleski (F 161) materjale.

Ülikooliga seotud isikute materjale sisaldab Tartu Ülikooli arhiivifond, mis on moodustatud arhiivinomenklatuuri mittekuuluvatest dokumentidest ning on jaotatud kolme perioodi — 1802–1919, 1919–1944, 1945–kaasaeg, hõlmates ka ülikooli allasutuste ning seltside arhiivimaterjale. Eesti Vabariigi alguskümnendest leidub selles arhiivifondis erinevate teaduskondade õppejõudude loenguid, õppejõudude atesteerimise materjale, üliõpilaste praktikumi- ja seminaritöid jpm.

Tartu Ülikooli Raamatukogu jääb säilitatavate isikuarhiivide üldarvuga veidi maha nii Eesti Kirjandusmuuseumist, kus enam kui 300 arhiivifondi seas leidub üle 200 isikuarhiivi, ning ka Eesti Ajalooarhiivist, mille koduleheküljel loetleb 155 isikuarhiivi. Sisulist koostist võrreldes ilmneb meie komplekteerimissuund täiesti selgelt — mõlemas naaber-asutuses on ülikooliprofessorite ja teiste ülikooliga seotud isikute arhiivide arv ülikooli raamatukoguga võrreldes väike, kummaski tosinkond. Kirjandusmuuseumi kultuuriloolises arhiivis prevaaleerivad kirjanike ja keeleteadlaste isikuarhiivid, ajalooarhiivi isikuarhiividest moodustavad suure osa mõisnike ja linnakodanike perekonnaarhiivid möödunud sajandist.

Põhjalike muudatuste teel eesti arhiivinduses on nüüdseks jõutud uue arhiiviseaduseni, kuid raamatukogusid ja muuseumi arhiivifondide korraldajate ja hoidjatena see ei haara. Eesti ühtse arhiivifondi, aga eriti ühtse käsikirjade andmebaasi loomise seisukohast vaadatuduna tundub, et midagi olulist on jäänud sellega kahe silma vahele. Kuid see on vaid arvamuseavaldus ja oma arenguprobleemid töös käsikirjakogudega tuleb lahendada niisiis raamatukogude süsteemis ja eelkõige oma raamatukogus. Kui jätta siinkohal kurtmised kurtmata, siis mainida tuleks ikkagi, et kogude juurdekasv on olnud ulatuslikum kui nende läbitöötamise võimalused. Oleks ju vääridurdada tasakaalu hoidmiseks komplekteerimist, kummatigi kui seda tuleks teha energilisemalt ja süsteemsemalt kui seni on jõutud. Käesoleva käsitluse pealkirjas on sõnastatud põhikirjajärgne ülesanne, mille täitmisel jääme ajaloo ees tuntavalt võlgu. Väga erinevates valdkondades osatakse anda sisu käibe-fraasile, et pole olemas tasuta lõunaid. Nii vajab mõistagi ka kultuurivarade hoidmine, säilitamine ning kasutajale kättesaadavaks tegemine vahendeid.

Et siin hoitavad dokumendid oleksid võimalikult kiiresti ja kergesti kättesaadavad, on lisaks arhiivinimistele loodud tähestik- ja märksõnakataloogid, kirjakeelide ja fotode kataloogid. Need on valminud tubli käsitööna ning võimaldavad materjalides orienteeruda kohapeal, kuid tänapäevased arengud nõuavad elektroonilisi võimalusi, pakkudes enamat, ja ongi heameel teada anda, et käsikirjade ja haruldaste raamatute osakonnas on alustatud arhiivimaterjalide elektroonilist kirjeldamist. Esimeseks eesmärgiks on avada arhiivifondide sisu INNOPAC-is kollektsoonikirje tasandil. Mõni sõna tutvustamiseks — märksõna

käsikirjad toob välja nii elektroonilisse kataloogi sisestatud arhiivifondide kirjed kui ka käsikirju käsitlevad trükised. Otsingu piiramisel teaviku laadi järgi (*käsikiri*) kuvatakse lugejale seni sisestatud kirjete (kirjeldatud on 86 isiku- ja asutuse/institutsiooniarhiivi ning kollektsooni)* loend. Täiskirjes on esitatud fondimoodustaja põhiandmed, arhiivifondi piirdateumid ja säilikute hulk ja põhikeel(ed), tulmeandmed ning korraldatuse tase. Sisuväljal on toodud nimistu sisukorra põhijaotused täiendatuna vastavate säilikute piirnumbritega. Märkustes kirjeldatakse arhiivifondi koostist vabas sõnastuses aine ja teadusala ning teavikute laadi ja liigi järgi, tuuakse välja olulised isiku- ja geograafilised nimed, sisu märksõnastatakse, toetudes Eesti üldisele märksõnastikule ja luues vajadusel uusi märksõnu. Kergesti on kollektsooni tasandil kirjed kättesaadavad võtmesõna järgi pealkirjas, millisteks on, olenevalt sellest, kas tegemist on isiku, asutuse/institutsiooni või kollektsooniga, vastavalt — *isikuarhiiv / arhiivifond / kollektsoon*.

Nii nagu iga arhiivifondi sisuline läbitöötamine oli ka käsikirjade elektroonilise kirjeldamise aluste loomine osakonnas tore loominguiline töö. Oli vaja uurida hulganisti eeskujusid ja katse-eksituse meetodil luua oma kirjeldamise süsteem, nii et kasutajale ilmuks igas otsingukombinatsioonis kõige optimaalsem teave. Seda täiustada ja võimalikke vigu parandada saab ülihästi, kui meie tööd kasutab tähelepanelik, kaasamõtlev ning abivalmis lugeja.

* Andmed seisuga 1. juuni 2000. Samaks hetkeks on alustatud käsikirjade ja haruldaste raamatute osakonnas ka käsikirjade bibliograafilise andmebaasi koostamist elektronkataloogis. Tegemist on prof. Juri Lotmani ja Zara Mintsu ulatusliku kirjavahetuse kataloogimisega. Kirjed on esialgu kasutajale suletud.